

- ¹ Шишкін В. Звільнення працівників з ініціативи роботодавця // Праця і закон. – 2008. – № 11(107). – С. 8.
- ² Балюк М. І., Гончарова Г. С. Зміни в організації виробництва і праці та соціальне партнерство // Право України. – 1996. – № 11. – С. 33.
- ³ Гончарова Г. С. Трудові відносини в умовах реорганізації підприємств, установ, організацій, заснованих на державній формі зайнятості // Юридична газета. – 2006. – № 19(79). – С. 7.
- ⁴ Юшко А. М. Розгляд судами спорів, викликаних реорганізацією підприємства // Право України. – 1998. – № 9. – С. 18.
- ⁵ Про практику розгляду судами трудових спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р., № 9 // Українська Інвестиційна Газета. – 2009. – № 32 від 17 серпня.
- ⁶ Молодцов М. В., Головіна С. Ю. Трудовое право России: Учебник. – М.: НОРМА, 2003. – С. 157-158.
- ⁷ Богиня Д. П., Грішнова О. А. Основи економіки праці: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2000. – С. 124.
- ⁸ Демченко С. Г., Ахметова И. А. Производственный менеджмент: Учеб.-метод. пособ. – Казань: ЗАО «Новое знание», 2001. – С. 22.
- ⁹ Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
- ¹⁰ Господарський кодекс України // Відом. Верховн. Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
- ¹¹ Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р., № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
- ¹² Наумець С. О. Зміна організації праці як підстава звільнення працівників // Вісник Господарського судочинства. – 2004. – № 4. – С. 51.
- ¹³ Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців: Закон України від 15.05.2003 р., № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
- ¹⁴ Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14.05.1992 р., № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 31. – Ст. 440.
- ¹⁵ Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області: Закон України від 24.12.1998 р., № 356-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 7. – Ст. 50.

Резюме

У статті проаналізовано зміни в організації виробництва і праці як підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Висловлено думку, що ліквідація та реорганізація юридичної особи-роботодавця не є видами змін в організації виробництва і праці, а скорочення чисельності або штату працівників є наслідком цих змін.

Ключові слова: трудовий договір; зміни в організації виробництва і праці, скорочення штату; звільнення; ліквідація підприємства.

Резюме

В статье анализируются изменения в организации производства и труда как основания расторжения трудового договора по инициативе работодателя. Высказывается мнение, что ликвидация и реорганизация юридического лица-работодателя не являются видами изменений в организации производства и труда, а сокращение численности или штата работников является следствием этих изменений.

Ключевые слова: трудовой договор; изменение в организации производства и труда; сокращение штата; увольнение; ликвидация предприятия.

Summary

The author has analyzed variations in the organization of manufacture and work as the basis of dissolution of contract labour on the initiative of the employer.

The liquidation and reorganization of the legal person-employer are not types of variations in the organization of manufacture and work, and reduction of number of workers or reduction of staff positions are results from these variations, has been offered as the opinion.

Key words: contract labour; change in the organization of production and labor; staff reduction; firing; liquidation of the enterprise.

Отримано 8.10.2010

С. О. ВІХРОВ

Сергій Олександрович Віхров, аспірант Інституту економіко-правових досліджень НАН України

РИНОК ЦІННИХ ПАПЕРІВ ЯК ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

В Україні, яка активно розвивається шляхом ринкових перетворень, відбувається становлення і послідовний розвиток ринку цінних паперів (фондового ринку). Названий ринок виступає однією з важливих складових ринкової економіки. Він забезпечує акумуляцію тимчасово вільних коштів та їхній перероз-

поділ у формі інвестицій на розвиток виробництва і сфери послуг, передбачає встановлення необхідних контактів між суб'єктами господарювання, які мають потребу в таких коштах, і тими, хто хотів би інвестувати надлишковий дохід. Формування в сучасній Україні розвиненого, цивілізованого, ефективного ринку цінних паперів, привабливого для внутрішніх та зовнішніх інвесторів – найголовніше завдання у цій сфері. Воно обумовлює значущість і актуальність питань правового регулювання відносин на вказаному ринку, висуває вдосконалення такого регулювання в цілому та окремих його аспектів в число важливих наукових і практичних завдань.

Аналіз останніх публікацій показує, що різні аспекти вдосконалення регулювання ринку цінних паперів розглядаються в навчальній літературі та наукових дослідженнях – як економічних¹, так і юридичних². Разом з тим залишаються недостатньо дослідженими питання щодо правової природи відносин, які виникають на вказаному ринку, складу і класифікації цих відносин, а також багато інших, пов'язаних з цим питань.

Дослідження правових аспектів функціонування ринку цінних паперів обов'язково потребує вирішення питання щодо правової природи відносин, які на ньому складаються. Дане питання має не тільки теоретичне, а й практичне значення, оскільки відповідь на нього дозволяє вірно визначити нормативно-правові акти, що підлягають застосуванню при регулюванні названих відносин, при вирішенні тих або інших питань організації та діяльності вказаного ринку, а також у цілому мету, загальні засади, принципи і підходи, які мають бути взяті до уваги при такому регулюванні. Зважаючи на сказане, метою даної статті є визначення правової природи ринку цінних паперів, а також відносин, що складаються на цьому ринку, шляхом аналізу окремих видів і суб'єктного складу цих відносин.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) економічною наукою розглядається як складова частина ринку фінансових ресурсів, іншими частинами якого вважаються ринок банківських кредитів та валютний ринок. Найбільш тісно ринок цінних паперів межує саме з ринком банківських кредитів, їх інколи разом іменують ринком позичкових капіталів, де акумулюються вільні засоби виробництва підприємств і корпорацій у грошовій формі. Та й історично фондовий ринок починає розвиватися на основі позичкового капіталу, оскільки купівля цінних паперів означає не що інше, як передачу частини грошового капіталу у позику.

Стосовно нашої держави приватизація та акціонування приватної власності, розвиток підприємництва і банківсько-кредитних інститутів призвели до інтенсивного розвитку грошових і кредитних відносин, виникнення ринку позичкових капіталів, структура якого складається в основному з двох елементів: кредитно-фінансових інститутів та інститутів ринку цінних паперів.

Тобто, можна сказати, що ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредиту та тісно взаємодіє з нею. У той же час істотною перевагою ринку цінних паперів перед ринком банківських кредитів є те, що банки рідко й неохоче видають кредити більше ніж на рік, причому під досить високі відсотки. Випускаючи ж цінні папери підприємці можуть отримати необхідні для здійснення господарської діяльності грошові кошти значно дешевше і на більш тривалий термін – навіть на декілька десятиліть (облігації) або взагалі у безтермінове користування (акції).

Належність ринку цінних паперів (фондового ринку) України до фінансових ринків логічно знайшла офіційне підтвердження й у чинному законодавстві. Так, відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 р. до ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських та інвестиційних послуг, операції з цінними паперами та інші види ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

Ринок цінних паперів в економіці виконує ряд функцій, серед яких виділяють загальноринкові, що притаманні кожному ринку (комерційна, цінова, інформаційна, регулятивна), і специфічні, які відрізняють даний ринок від інших. Специфічними функціями ринку цінних паперів є ті, що пов'язані з виконанням головних завдань цього ринку – перерозподільна, спрямована на перерозподіл фінансових ресурсів між галузями і сферами економіки, регіонами і територіями та окремими об'єктами, а також інвестиційна, яка відображає призначення вказаного ринку як ринкової моделі інвестування економіки та соціальної сфери. Головним завданням, що має виконувати ринок цінних паперів є, насамперед, забезпечення умов для залучення інвестицій в економіку, доступ підприємств до більш дешевого у порівнянні з банківськими кредитами капіталу, тобто перелив заощаджень в інвестиції за взаємно прийнятною ціною.

Інвестиційна функція як одна з найголовніших функцій ринку цінних паперів знайшла офіційне відображення й у нормативно-правових документах. Так, у першому офіційному визначенні вказаного ринку, яке було надано у постанові Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1994 р. № 277 «Про Концепцію функціонування і розвитку фондового ринку в Україні», зокрема, відзначається, що ринок цінних паперів є багатофункціональною системою, яка сприяє акумулюванню капіталу для інвестицій у виробничу та соціальну сфери, структурній перебудові економіки. В Основних напрямках розвитку фондового ринку України на 2001 – 2005 рр., схвалених Указом Президента України від 26 березня 2001 р. № 198, зазначалося, що головною метою функціонування та розвитку фондового ринку в Україні є залучення інвестиційних ресурсів для спрямування їх на відновлення і забезпечення подальшого зростання виробництва.

Отже, основною функцією ринку цінних паперів (фондового ринку) є залучення інвестиційних ресурсів за допомогою різноманітних фінансових інструментів та спрямування цих ресурсів на розвиток економічної і соціальної сфери. Вказаний ринок забезпечує гнучкий перерозподіл ресурсів між секторами економіки, максимально можливі обсяги фінансових надходжень до підприємств, створення необхідних умов для стимулювання накопичення та трансформації заощаджень в інвестиції.

Таким чином, ринок цінних паперів (фондовий ринок) як явище суспільного буття за своєю сутністю і змістом є економічним, господарським явищем. Призначення його полягає у виконанні відповідних функцій в економіці, які в загальному вигляді окреслені вище, і в кінцевому підсумку спрямоване на розвиток економічної сфери, підвищення ефективності суспільного виробництва. Наукова категорія «ринок цінних паперів (фондовий ринок)» – економічна за змістом, і у цій своїй якості відображає економічні відносини, що виникають під впливом попиту та пропозиції на позичковий капітал, котрий знайшов своє вираження у формі цінних паперів.

Враховуючи сказане, закономірним і логічним буде припущення, що економічна категорія «ринок цінних паперів (фондовий ринок)» за своєю правовою формою є в цілому господарсько-правовою категорією. Відповідно і відносини, що складаються на вказаному ринку, є переважною мірою господарськими, такими що регулюються нормами Господарського кодексу (далі – ГК) України та інших актів господарського законодавства. Адже саме ця галузь, як закріплено у преамбулі названого Кодексу, має на меті забезпечення зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України.

Для підтвердження припущення про господарсько-правову природу ринку цінних паперів вважається доцільним більш докладно у відповідному аспекті розглянути відносини, що складаються на цьому ринку, головним чином з точки зору їхнього суб'єктного складу. Доцільність такого розгляду обумовлюється, по-перше, наведеною у ст. 1 ГК України характеристикою господарських відносин як таких, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, а також змістом легального визначення ринку цінних паперів.

Як категорія законодавча фондовий ринок (ринок цінних паперів) офіційно визначений у ст. 2 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. як сукупність учасників такого ринку та правовідносин між ними щодо розміщення, обігу та обліку цінних паперів і похідних (деривативів). Дане легальне визначення поняття фондового ринку, незважаючи на деяку його неповноту (не відображає відносини із зберігання цінних паперів) та окремі спірні положення (зокрема, щодо одностороннього, вузького трактування теоретичної категорії правових відносин), у цілому вірно визначає даний ринок як системне об'єктивне економіко-правове явище суспільного буття в єдності його статичних та динамічних елементів. Статику ринку цінних паперів складають, по-перше, самі цінні папери та їх похідні, кожний з видів яких має певну юридичну форму та певний правовий режим існування, і, по-друге, учасники цього ринку з визначеним правовим статусом, обумовленим роллю, яку окремі учасники та відповідні групи учасників відіграють на вказаному ринку. Динаміка ринку цінних паперів полягає у сукупності різноманітних відносин між його учасниками щодо цінних паперів – їх розміщення, обігу, обліку тощо, які постійно виникають, змінюються, припиняються, і у своїй множинності утворюють те, що прийнято називати функціонуванням даного ринку.

Коло суб'єктів (учасників) вказаного ринку, визначене ст. 2 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок», включає такі групи цих суб'єктів: емітенти, інвестори, саморегульвні організації, професійні учасники.

Емітентами на ринку цінних паперів виступають суб'єкти, які від свого імені розміщують емісійні цінні папери (акції, облигації, іпотечні сертифікати, іпотечні облигації, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, інвестиційні сертифікати тощо) та беруть на себе зобов'язання щодо цих паперів перед їх власниками. До таких суб'єктів згідно названого Закону належать переважним чином юридичні особи – господарські організації. Так, емітентами акцій є акціонерні товариства, у тому числі щодо акцій корпоративних інвестиційних фондів емітентами виступають названі фонди, які створюються у формі відкритого акціонерного товариства. Облігації підприємств розміщуються суб'єктами господарювання – юридичними особами у випадках і порядку, передбачених законом. Емітентами іпотечних цінних паперів (іпотечних облигацій, іпотечних сертифікатів), а також сертифікатів фондів операцій з нерухомістю можуть бути банки та інші фінансові установи, які відповідають встановленим вимогам і мають право на провадження такого виду діяльності згідно до закону (мають дозвіл на здійснення емісії відповідних цінних паперів). Емітентами інвестиційних сертифікатів виступають інвестиційні фонди, інвестиційні компанії або компанії з управління активами пайових інвестиційних фондів.

Отже, найбільш значною і характерною групою емітентів на ринку цінних паперів слід вважати юридичних осіб – суб'єктів господарювання, які згідно зі ст. 143 ГК України мають право випускати власні цінні папери, реалізувати їх громадянам і юридичним особам. Діяльність названих емітентів з розміщення цінних паперів здійснюється ними у сфері суспільного виробництва, пов'язана з наданням послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, тобто, згідно ст. 3 ГК України є господарською діяльністю.

У той же час Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» до кола емітентів цінних паперів крім суб'єктів господарювання відносить Автономну Республіку Крим і міські ради щодо розміщення облигацій місцевих позик та державу в особі уповноважених нею органів державної влади щодо розміщення державних облигацій та казначейських зобов'язань України. Відносини з розміщення перелічених цінних паперів названими групами емітентів не є господарськими. Як прямо зазначається у ст.ст. 10, 11 названого Закону, емісія державних облигацій та казначейських зобов'язань є частиною бюджетного процесу, отже регулюється у цій частині нормами фінансового законодавства. Це стосується й облигацій місцевих позик, адже порядок здійснення запозичень до місцевих бюджетів визначається Кабінетом Міністрів України

відповідно до вимог Бюджетного кодексу. Але наявність такого окремого, відмінного від загального, режиму регулювання емісії чітко визначеного обмеженого кола видів цінних паперів, як уявляється, не змінює переважно господарсько-правову природу відносин, що складаються на фондовому ринку.

Щодо інвесторів у цінні папери, то ними визнаються фізичні та юридичні особи, резиденти і нерезиденти, які набули права власності на такі папери з метою отримання доходу від вкладених коштів та (або) набуття відповідних прав, що надаються власнику цінних паперів згідно до законодавства. Інвестори – юридичні особи та фізичні особи-підприємці виступають як суб'єкти господарювання, які згідно згадуваній ст. 143 ГК України мають право придбавати цінні папери інших суб'єктів. Відносини цих інвесторів з іншими учасниками ринку цінних паперів є господарськими. Відносини ж за участю індивідуальних інвесторів – фізичних осіб, які не зареєстровані як суб'єкти господарювання (підприємці), не є господарськими і регулюються нормами цивільного законодавства.

Серед названої групи учасників ринку цінних паперів законодавство виділяє інституційних інвесторів, якими визнаються інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, інші фінансові установи, які здійснюють операції з фінансовими активами в інтересах третіх осіб з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. Усі названі інвестори здійснюють відповідний вид господарської діяльності і є суб'єктами господарювання (крім пайових інвестиційні фондів, які не мають самостійної організаційної структури, не є юридичними особами, та управління якими здійснюють компанії з управління активами). Діяльність інституційних інвесторів виступає як господарська відповідно до згадуваних вище ознак такої діяльності, визначених ст. 3 ГК України, і здійснюється виключно чи переважно на фондовому ринку або на інших ринках фінансових послуг.

Ще одна група учасників ринку цінних паперів – професійні учасники. Згідно Закону «Про цінні папери та фондовий ринок» професійними учасниками названого ринку вважаються юридичні особи, які на підставі ліцензії, виданої Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі – Державна комісія), провадять на цьому ринку професійну діяльність – з торгівлі цінними паперами, з управління активами інституційних інвесторів, депозитарну діяльність або діяльність з організації торгівлі.

Названий Закон конкретно визначає й окремі види професійних учасників ринку цінних паперів. Так, торговцями цінними паперами виступають господарські товариства, для яких операції з цими паперами є виключним видом діяльності, та банки. Компанії з управління активами інституційних інвесторів – також господарські товариства, які здійснюють відповідну професійну діяльність. Депозитарну діяльність на ринку цінних паперів здійснюють прямі учасники Національної депозитарної системи – депозитарії, зберігачі, реєстратори власників іменних цінних паперів. Депозитарії цінних паперів – юридичні особи, які провадять виключно таку діяльність та можуть здійснювати кліринг і розрахунки за угодами щодо цінних паперів. Реєстраторами власників іменних цінних паперів виступають юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, а зберігачами є виключно комерційні банки або торговці цінними паперами. Діяльність з організації торгівлі на ринку цінних паперів здійснюють фондові біржі.

Закон «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30 жовтня 1996 р. до надання професійних послуг на вказаному ринку відносить і діяльність з визначення кредитного рейтингу (рейтингування), яка провадиться спеціалізованими організаціями – рейтинговими агентствами. Тобто, рейтингові агентства також належать до кола професійних учасників ринку цінних паперів.

Стосовно правового статусу професійних учасників слід підтримати обґрунтовану в юридичній науці точку зору, що такі учасники ринку цінних паперів є суб'єктами господарювання³. Це стосується всіх без винятку категорій професійних учасників вказаного ринку. Діяльність, яку вони провадять на цьому ринку, виступає як діяльність господарська, оскільки вона у повному обсязі охоплюється ознаками цієї діяльності, визначеними у 3 ГК України.

Такі учасники ринку цінних паперів як саморегулювні організації професійних учасників являють собою неприбуткові об'єднання названих учасників. Саморегулювні організації утворюються відповідно до критеріїв та вимог, установлених Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Основним призначенням саморегулювних організацій є забезпечення провадження діяльності професійними учасниками – їх членами, розроблення і затвердження правил, стандартів професійної поведінки та провадження відповідного виду професійної діяльності. Саморегулювним організаціям згідно до законодавства (ст. 49 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок») Державною комісією делегуються окремі повноваження з регулювання ринку цінних паперів.

Участь у відносинах, що складаються на ринку цінних паперів, беруть і органи державної виконавчої влади. Вони виступають у якості суб'єктів організаційно-господарських повноважень, наділених господарською компетенцією щодо суб'єктів господарювання – учасників вказаного ринку у процесі управління і регулювання цього ринку. Такими органами насамперед є названа Державна комісія, її територіальні органи, а також інші державні органи, які здійснюють контроль за діяльністю учасників ринку цінних паперів у межах своєї компетенції, визначеної законодавством. Названі органи – суб'єкти організаційно-господарських повноважень у таких випадках виступають як учасники організаційно-господарських відносин на ринку цінних паперів, тобто як безпосередні учасники цього ринку.

Разом з тим, не завжди органи держави, а також органи місцевого самоврядування, що беруть участь у відносинах на ринку цінних паперів, виступають як суб'єкти організаційно-господарських повноважень. Це, зокрема, стосується Міністерства фінансів України, коли воно виступає емітентом щодо державних цінних

паперів, відповідних органів Автономної Республіки Крим і міських рад як емітентів облігацій місцевих позик. У таких відносинах зазначені органи не мають організаційно-господарських повноважень щодо інших учасників фондового ринку, вони можуть бути визначені як інвестори з особливим статусом на цьому ринку.

А от саморегульвні організації професійних учасників, хоча й не є суб'єктами організаційно-господарських повноважень у розумінні ГК України, у випадках делегування їм окремих прав з регулювання ринку цінних паперів наділяються відповідними організаційно-господарськими повноваженнями щодо суб'єктів господарювання. Тобто вони можуть розглядатися як певного роду суб'єкти названих повноважень у відповідних організаційно-господарських відносинах на вказаному ринку.

Таким чином, на ринку цінних паперів складаються відносини між учасниками цього ринку – суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та суб'єктами організаційно-господарських повноважень, тобто господарські відносини (господарсько-виробничі та організаційно-господарські згідно визначення, що міститься у ст. 3 ГК України). Саме ці відносини є такими, що переважають на вказаному ринку, і визначають у цілому його господарсько-правову природу. Поряд з господарськими відносинами на ринку цінних паперів складаються й інші – зокрема, фінансові (відносини з розміщення облігацій місцевих позик, державних облігацій і казначейських зобов'язань України) та цивільні (відносини за участю індивідуальних інвесторів – фізичних осіб, які не зареєстровані як підприємці). Але це не змінює в цілому господарсько-правовий характер категорії «ринку цінних паперів (фондовий ринок)» і не усуває можливість і доцільність застосування господарсько-правового підходу до правового регулювання відносин, що складаються на цьому ринку, а також і до теоретичного правового аналізу цих відносин.

Як відомо, зазначений підхід до правового регулювання відносин в економіці ґрунтується на розумінні господарських відносин, що складаються при керівництві (регулюванні, управлінні) і здійсненні господарської діяльності (відповідно відносини «по-вертикалі» і «по-горизонталі») як єдиних за своєю природою, і у практичному плані виходить з необхідності комплексного, системного правового регулювання цих єдиних господарських відносин⁴.

Стосовно ринку цінних паперів суть господарсько-правового підходу полягає в тому, що відносини, які складаються на цьому ринку «по-горизонталі», при здійсненні операцій з цінними паперами (при їх розміщенні, обігу, обліку, зберіганні тощо), а також відносини «по-вертикалі» – при організації, управлінні і регулюванні вказаного ринку розуміються як такі, що мають єдину правову природу, є переважною мірою господарськими відносинами. Усі ці відносини об'єктивно потребують єдиного правового регулювання, а в теоретичному плані – і відповідного наукового аналізу з точки зору господарсько-правового підходу.

Подальші дослідження у цьому напрямі пов'язані, як уявляється, з більш глибоким дослідженням окремих груп відносин на ринку цінних паперів на базі господарсько-правового підходу.

¹ *Мозговий О.М.* Фондовий ринок: Навчально-методичний посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 96 с.; *Набока О.В.* Регулювання фондового ринку та його удосконалення в перехідній економіці: Автореферат дисертації ... канд. екон. наук. 08.02.03. – Харків, 2000. – 18 с.; *Фаренюк Н.В.* Регулювання ринків цінних паперів у країнах з перехідною економікою: Автореф. дис. ... канд. екон. наук. 08.02.03. – К., 2002. – 19 с. та ін.

² *Кузнецова Н.С., Назарчук Р.П.* Ринок цінних паперів в Україні: правові основи формування та функціонування. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 528 с.; *Кологойда О.В.* Правове регулювання фондового ринку України. – К.: Юрінком Інтер. – 2008. – 320 с.; *Остапович Г.М.* Державний контроль на ринку цінних паперів України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.07. – К., 2006. – С. 21.

³ *Попова А.В.* Правове становище професійних учасників ринку цінних паперів в Україні: Автореферат дисертації ... канд. юрид. наук. 12.00.04. – К., 2006. – С. 18.

⁴ *Знаменский Г.Л.* Хозяйственный механизм и право. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 20.

Резюме

Обґрунтовується господарсько-правова природа відносин на ринку цінних паперів шляхом аналізу окремих видів і суб'єктного складу цих відносин.

Ключові слова: ринок цінних паперів, господарські відносини на ринку цінних паперів, суб'єкти господарювання на ринку цінних паперів.

Резюме

Обосновывается хозяйственно-правовая природа отношений на рынке ценных бумаг путем анализа отдельных видов и субъектного состава этих отношений.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, хозяйственные отношения на рынке ценных бумаг, субъекты хозяйствования на рынке ценных бумаг.

Summary

Grounded economic and legal nature of relations in the securities market by analyzing certain types of subjective and composition of these relations.

Key words: securities markets, economic relations in the securities market, entities in the securities market..

Отримано 4.10.2010

Ю. О. ГЛАДЬО

Юлія Олексіївна Гладьо, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРАВО ВИМОГИ ЯК ОСОБЛИВИЙ РІЗНОВИД МАЙНА

Розвиток економічних відносин в Україні дає підстави для активного введення в обіг майнових вимог. Кредитори дедалі частіше почали використовувати свої майнові вимоги як засіб погашення боргів, одержання прибутку тощо. Практика йде таким чином, що ставить майнові вимоги на рівень засобів здійснення розрахунків.

У юридичній літературі питання обігу прав вимоги порушували ряд вчених, зокрема В. В. Байбак¹, А. В. Вошатко², Ю. Галинська³, В. О. Лапач⁴, К. І. Скловський⁵, Ю. Е. Туктаров⁶, В. В. Почуйкін⁷ та ін.

Відповідно до ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України (надалі – Україна), майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. У ЦК України чітко не вказується, що права вимоги майнового характеру належать до майна. Як правило, право вимоги асоціюється з майновими вимогами. М. В. Венецька розглядає право вимоги у декількох аспектах:

- один із видів майнових прав, об'єкт цивільних прав;
- суб'єктивне майнове право особи, що виникає із зобов'язальних відносин і пов'язане з матеріальними (майновими) вимогами, що виникають між учасниками цивільного обігу з приводу матеріальних благ, розподілу майна та обміну товарами, послугами, виконаними роботами, грошима тощо;
- зобов'язальне право кредитора вимагати певної дії від боржника⁸.

Перші два визначення окреслюють право вимоги як майнове, третє ж – загальне визначення для права вимоги у відносних правовідносинах. Слід зазначити, що право вимоги існує також і в абсолютних правовідносинах, тому, при визначенні поняття «право вимоги» доцільно виділяти ще й право вимоги носія абсолютного права до третіх осіб («усіх і кожного») щодо утримання від дій, які б могли порушити абсолютне право. Таке право вимоги, звісно ж, не носить майнового характеру, хоча й спрямоване на досягнення майнових інтересів носієм абсолютного права. Перевага дефініції права вимоги як майнового права у відносних правовідносинах зумовлені тим, що зобов'язальні відносини найбільш пов'язані із обігом вимог кредиторів, які спрямовані на задоволення їх майнових інтересів. Як зазначає С. В. Тарнопольська щодо Цивільного кодексу Російської Федерації, терміни «право» та «вимога» є взаємозамінними. Саме ж словосполучення «право вимоги», вважає науковець, дозволяє ідентифікувати цю категорію прав серед інших майнових прав⁹.

Ще в римському праві існувала теза, що предметом зобов'язання може бути тільки те, що може виплачуватися грошима. Зміст зобов'язання становила виключно така поведінка, яка створювала у кредитора матеріальну вигоду, а невиконання зобов'язання – збитки¹⁰. Як зазначав Ф. І. Гавзе, при аналізі поняття зобов'язання виникає питання чи можуть існувати зобов'язання без майнового змісту. Вчений вважав, що так чи інакше усі зобов'язання пов'язані майновими відносинами. Оплатні зобов'язання, яка б не була їхня мета, все одно належать до майнових. Окрім того, науковець наголошує на тому, що безоплатне зобов'язання відноситься до майнового, якщо його змістом є передача речей у власність (наводить приклад договору дарування) чи безкоштовне користування чужою річчю або ж безоплатне зберігання речі.¹¹ Якщо брати за підставу розмежування прав вимоги характер вимог, дійсно, безоплатність правочину не матиме значення, враховуватиметься виключно зміст вимоги. Візьмемо до прикладу договір дарування. Відповідно до ч. 1 ст. 717 ЦК України, за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдарованому) безоплатно майно (дарунок) у власність. Такий договір може бути як реальним, так і консенсуальним. За даним договором у обдарованого виникатиме право вимоги щодо одержання майна у власність, а в дарувальника – обов'язок щодо його передачі. Незважаючи на те, що договір дарування по своїй природі безоплатний, право вимоги обдарованого до дарувальника носить майновий характер, оскільки сам договір є підставою для переміщення майна від одного власника до іншого. Відповідно, між контрагентами виникають майнові відносини, а право вимоги виступатиме майновим правом, оскільки служить для задоволення майнових інтересів обдарованого. Таким чином, за спрямованістю на задоволення конкретного інтересу права вимоги поділяються на права вимоги майнового та немайнового характеру.

Розглядаючи право вимоги як різновид майна, необхідно наголосити на тому, що права вимоги немайнового характеру не належать до майна. Погоджуючись з думкою, іслювленою З. В. Ромовською, потрібно зазначити, що майновими правами особа може розпоряджатися на власний розсуд, окремі з них можуть переходити до спадкоємців, у той час як особисті немайнові права мають іншу природу, перш за все тому, що людина не може від них відмовитися¹². Тому до майна входять виключно права вимоги майнового характеру, які належать до майнових прав.

Законодавче визначення майнових прав міститься у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»¹³. Зокрема, зазначається, що майнові права – це